

ANALYTICKO-SYNTETICKÁ A GENETICKÁ METODA VE VÝUCE ČTENÍ ČESKÝCH DĚTÍ

Marie Kocurová

Abstrakt: Příspěvek referuje průběžné výsledky řešení projektu GAČR Analyticko-syntetická a genetická metoda ve výuce čtení českých dětí. V polovině realizace projektu je již možné sumarizovat dílčí výsledky šetření, které je zaměřeno na komparaci analyticko-syntetické a genetické metody výuky čtení prostřednictvím sledování vývoje percepčních funkcí důležitých pro čtení, vlastního čtenářského vývoje u žáků, sledování úrovně porozumění a postojů učitelů k oběma metodám.

Klíčová slova: metody výuky čtení, porozumění, rychlost čtení, sluchové a zrakové vnímání, postoje učitelů

Abstract: Paper reports partial results solving project of Czech Science Foundation - Analytical-synthetic and genetic method in teaching reading to Czech children. In half of project realization it is already possible to report on partial results, that are focus on comparing element analytic synthetic and genetic methods education reading through following development perceptual function important for reading, reader's development, levels of understanding and attitude teachers to both methods.

Key words: method of teaching reading, understanding, reading speed, auditory and visual perception, attitudes of teachers

1 Úvod

Cílem příspěvku je představit dílčí výsledky řešení projektu GAČR s registračním číslem 406/09/0185 a názvem Analyticko-syntetická a genetická metoda ve výuce čtení českých dětí, který realizuje autorka ve spolupráci s doc. PaedDr. O. Zelinkovou, CSc., z HTF UK Praha.

Výuka čtení představuje podle RVP ZV stěžejní část vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace v 1. ročníku. Cílem není pouze zvládnutí techniky čtení, ale především dovednost pracovat s textem, získávat čtením nové informace, získat vnitřní motivaci ke čtení a vzdělávání.

V dějinách výuky čtení lze objevit celou řadu metod, které se vzájemně liší buď v zásadních principech (metoda analyticko-syntetická a metoda globální), nebo pouze v dílčích krocích. Dosud většinou neumíme jednoznačně říci, která metoda je pro které dítě a konkrétní jazyk nejvhodnější.

Historie vyučování počátečnímu čtení a psaní byla u nás velmi bohatá do poloviny 20. století. Byly používány různé metody, učebnice a další

pomůcky. V roce 1951 bylo zakázáno používání globální metody vyučování čtení a **analyticko-syntetická metoda** (AS) byla prohlášena za jedinou možnou. V dalších letech byla proto soustavně rozvíjena, byly k ní zpracovány slabikáře, metodické příručky a pomůcky. I v současné době je metodou nejpoužívanější. Po roce 1989 nastaly výrazné změny kromě jiného i v této oblasti. Demokratizace přinesla učitelům možnost volby výukových metod a v oblasti elementárního působení mnozí z nich začali využívat k výuce čtení alternativní postupy. Jednu z nejvýznamnějších alternativ představuje genetická metoda vyučování čtení.

Genetická metoda (G) bývá považována za vyvrcholení metod syntetických. Autorem této metody byl Josef Kožíšek, a proto bývá také nazývána Kožíškova.

PhDr. J. Wágnerová, CSc. v FPE ZČU v Plzni genetickou metodu upravila pro použití v současných školách, zpracovala čítanky, pracovní sešity i metodickou příručku a pořádá kurzy didaktiky prvopočátečního čtení.

Přestože obě metody jsou v našich školách souběžně využívány již více než 10 let, není příliš mnoho studií komparujících jejich výsledky, realizaci a rozsah užití, postoje a přípravu učitelů v této oblasti.

Základním cílem referovaného projektu GAČR proto je komparace analyticko-syntetické a genetické metody výuky čtení prostřednictvím sledování vývoje percepčních funkcí důležitých pro čtení a vlastního čtenářského vývoje žáků.

Během dosavadních fází výzkumu bylo realizováno šetření v prvních ročnících na začátku a na konci školního roku, komparace funkcí a výkonů žáků druhých ročníků vyučovaných sledovanými metodami a dotazníkové šetření u učitelů zaměřené na výuku prvopočátečního čtení.

2 Výzkumné metody a výzkumný vzorek

V této fázi výzkumu vznikly tři výzkumné baterie pro žáky: pro počátek a konec 1. roč. a pro 2. ročník. Výzkum byl realizován u vzorků, které budou v příštím roce rozšiřovány. Jejich rozsah byl následující:

Baterie	počty žáků vyučovaných AS	počty žáků vyučovaných G
1. roč. podzim	196	74
1. roč. jaro	127	52
2. roč.	73	72

Zastoupení chlapců a dívek bylo srovnatelné.

Dále byl připraven dotazník pro učitele, který vyplnilo 60 respondentů.

Baterie zkoušek pro počátek 1. roč. sestávala z těchto metod:

- Prediktivní baterie čtení francouzského autora A. Inizana, kterou přeložila, upravila a v IPPP ČR vydala B. Lazarová. Z celého souboru zkoušek byly realizovány pouze skupinové zkoušky: geometrické tvary (FG), zapamatování obrázků (MD), zrakové rozlišování (DV),

porozumění řeči (LC), Fonologické rozlišování (DPh) a kopie rytmu (RC)

- Mottierův test auditivní dysgnózie zaměřený na sluchovou paměť nesmyslných struktur – individuálně administrovaná zkouška
- Zkouška rychlého jmenování barev, kterou z anglického originálu přeložila a pro potřeby výzkumu připravila doc. Zelinková - individuálně administrovaná zkouška

Baterie zkoušek pro konec 1. roč. byla složena z těchto metod:

- Standardizovaná zkouška čtení Koťátko - individuální zkouška
- Porozumění větám - skupinově snímaná zkouška vlastní konstrukce
- Sluchová analýza a syntéza - individuální zkouška, užívaná v PPP
- Zrakové rozlišování – slova: skupinově snímaná zkouška vlastní konstrukce
- Mottierův test - individuální zkouška, shodná jako na podzim

Baterie zkoušek pro 2. roč. sestávala z těchto metod:

- Standardizovaná zkouška čtení Zajíčků včetně zkoušky porozumění - individuální zkouška
- Čtení s porozuměním ze standardizované Baterie diagnostických testů gramotnostních dovedností pro žáky 2. – 5. roč. ZŠ autorů M. Caravolas a J. Volína, vydáno IPPP ČR - skupinová zkouška
- Sluchová analýza a syntéza – individuální zkouška
- Mottierův test - individuální zkouška
- Zrakové rozlišování – slova: skupinově snímaná zkouška vlastní konstrukce
- Pseudoslova: ze standardizované Baterie diagnostických testů gramotnostních dovedností pro žáky 2. – 5. roč. ZŠ autorů M. Caravolas a J. Volína, vydáno IPPP ČR - individuální zkouška

Výsledky všech zkoušek byly uloženy do programu Excel, testovány pomocí F-testu a následně t-testem s cílem zjistit statisticky významné rozdíly mezi oběma sledovanými skupinami.

3 Výsledky šetření v prvních ročnících

V prvních ročnících na počátku školní docházky byly u žáků sledovány funkce, které jsou nejčastěji považovány za důležité pro počáteční čtení. Testovány proto byly především percepční funkce zrakové a sluchové. Stejným zkouškám byly samozřejmě podrobeny všechny děti bez ohledu na vyučovanou metodu čtení. Při statistickém zpracování údajů byly kromě jiného sledovány výkonové rozdíly mezi oběma skupinami. Z osmi sledovaných parametrů byly shledány statisticky významné rozdíly (na hladině významnosti 0,05) u pěti fenoménů. Rozdíly nebyly zjištěny pouze u zapamatování obrázků (MD), u zapamatování rytmu (RC) a ve zkoušce rychlého jmenování barev. Ve všech ostatních rozdíly shledány byly a to vždy ve prospěch žáků, vyučovaných genetickou metodou, kteří ve většině testů získali vyšší počet bodů. Tato situace není z pohledu dalšího sledování příliš výhodná, protože ukazuje lepší vstupní

předpoklady pro čtení u žáků vyučovaných genetickou metodou. Jednodušší pro konfrontaci na konci školního roku by byla situace, kdy by vstupní parametry žáků byly obdobné.

V prvních ročnících na konci roku již mohly být zjišťovány výkonové rozdíly mezi oběma skupinami, ale i vývojové posuny u jednotlivých dětí a skupin vyučovaných sledovanými metodami.

Sledováním výkonu ve čtení, který byl vyjádřen počtem správně přečtených slov v 1. minutě textu Kořátko, zjišťujeme, že děti vyučované AS metodou četly průměrně 33 slov za minutu a děti vyučované G metodou pouze 27, rozdíl však není statisticky významný. Podle norem uvedených v manuálu Zkoušky čtení (Matějček, Šturma, Vágnerová) se oba výkony nacházejí v intervalu 5. stenu. Rozdíly ale byly shledány v úrovni porozumění čtenému textu, které bylo kvalitnější u dětí vyučovaných genetickou metodou.

Statisticky významné rozdíly nebyly shledány u výsledků Mottierova testu a ve zkoušce porozumění textu, kde děti pracovaly podle čtené instrukce.

Signifikantní rozdíly naopak byly zjištěny v percepčních zkouškách, ve sluchové analýze a syntéze ve prospěch dětí vyučovaných genetickou metodou a ve zrakovém vnímání ve prospěch dětí vyučovaných analyticko-syntetickou metodou. Z diagnostického pohledu je zajímavé, že průměrné výkony ve sluchové analýze a syntéze u dětí vyučovaných oběma metodami dosahovaly na konci 1. ročníku již většinou 80% úrovně, která je v poradenské praxi předpokládána až na konci 2. a začátku třetího ročníku.

Celkově můžeme o vývoji sledovaných skupin během 1. ročníku konstatovat, že přes méně výhodné předpoklady pro čtení zjištěné v podzimním testování u dětí vyučovaných AS metodou, byly na jaře u všech dětí zjištěny srovnatelné čtenářské výkony.

Lepší výkony dětí z G metody v porozumění a ve zkouškách sluchové percepce mohou být interpretovány zaměřením na brzkou práci s textem v genetické metodě a zřejmě intenzivnější stimulací analytických a syntetických sluchových funkcí při této metodě.

Vzhledem k tomu, že bylo možné během prvního ročníku sledovat stejné žáky, bude v dalším statistickém zpracování zajímavé sledovat korelace mezi jednotlivými fenomény.

4 Výsledky šetření ve druhých ročnících

Ve druhých ročnících byly porovnávány odlišné skupiny žáků, o kterých jsme kromě údaje o vyučovací metodě neměli žádné další informace z 1. ročníku.

Při srovnávání výsledků skupin vyučovaných oběma metodami zjišťujeme, že statisticky významné rozdíly jsou patrné v 1. minutě čtení standardizovaného textu Zajíček – ve prospěch dětí s AS metodou, obdobně jako v porozumění textu Zajíček. Překvapivě však nebyl zjištěn rozdíl ve 2. minutě čtení tohoto textu. Při porovnání počtu správně přečtených slov v 1. minutě s normami textu Zajíček (Matějček, Šturma,

Vágnerová) zjišťujeme, že výkony obou skupin se nacházejí v pásmu normy. U G metody 6. sten, u AS metody 7. sten - horní hranice pásma. Nebyl zjištěn významný rozdíl výkonů sluchové analýzy a naopak byl sledán rozdíl ve výkonu sluchové syntézy ve prospěch dětí vyučovaných genetickou metodou.

Nebyly rovněž zjištěny signifikantní rozdíly ve výsledcích Mottierova testu, ve zkoušce zrakové diskriminace a ve správnosti čtení pseudoslov z Baterie Caravolas, Volín. V posledně jmenované zkoušce však byl zjištěn významný rozdíl v rychlosti čtení pseudoslov – děti vyučované genetickou metodou četly tyto nesmyslné struktury významně pomaleji.

Při pokusu o interpretaci těchto údajů se s jistou bezradností zamýšlíme nad rozdílným výkonem při čtení v 1. minutě, ve prospěch dětí z AS metody. Zajímavý je ale srovnatelný výkon ve druhé minutě.

Kvalitnějšímu čtenářskému výkonu v 1. minutě odpovídá i kvalitnější porozumění textu u dětí vyučovaných AS metodou. Zdá se, že srovnání vývoje čtenářského výkonu obou metod bude vyžadovat sledování na větším výzkumném vzorku během příštího roku.

Jediný přetrvávající rozdíl v percepčních funkcích v oblasti sluchové syntézy a to ve prospěch žáků vyučovaných genetickou metodou může souviset se známou ontogenetickou zákonitostí, podle které se nejdříve ukončuje vývoj sluchové analýzy a potom syntézy. Tento vývoj je zřejmě markantní především u dětí vyučovaných AS metodou.

5 Vyhodnocení dotazníků pro učitele

Výzkumný vzorek šetření sestával z 60 respondentek (100% zastoupení žen učitelek) ze západních, středních, jižních Čech a z Prahy. Jednalo se o nenáhodný výběr účastníků vzdělávacích kurzů DVPP a studentek KS učitelství 1. st. ZŠ na FPE ZČU v Plzni, které ve většině případů učí v prvních ročnících. Výzkumnou metodou byl dotazník vlastní konstrukce distribuovaný v elektronické nebo papírové podobě.

Vyhodnocením údajů o respondentech bylo zjištěno, že jejich průměrná doba pedagogické praxe činí 17 let. Poměrně vysoké číslo je vysvětlitelné tendencí ředitelů škol svěřovat výuku v prvních ročnících zkušeným pedagogům.

Údaje o pedagogické kvalifikaci byly dostupné u 97% respondentů a byly sumarizovány takto:

83% - požadovaná kvalifikace pro učitelství 1. st.

17% - nekvalifikovaných, z toho 1/2 studujících příslušný obor na VŠ, 7% středoškoláků a bakalářů a 5% učitelů s jiným pedagogickým vzděláním.

Zajímavé je 13% zastoupení pedagogů se speciálně pedagogickým vzděláním, které se zřejmě v kombinaci se vzděláním pro 1. st. jeví jako užitečné.

Při sumarizaci odpovědí na otázky směřované na přípravu učitelů na výuku prvopočátečního čtení sledujeme tyto výsledky: 70% respondentek studovalo na VŠ specializovaný jednosemestrový nebo dvousemestrový předmět zaměřený na elementární čtení, o kterém ve

22% tvrdí, že je vybavit kvalitními dobře aplikovatelnými znalostmi, dovednostmi a postoji, ve 42% dobrými teoretickými ale horšími praktickými aplikacemi, ve 3% pouze praktickými přístupy bez teoretického zakotvení. V jednom případě dokonce učitelka s 20letou praxí sděluje, že z VŠ si odnesla „zastaralé teoretické znalosti bez praxe, o genetické metodě se nedozvěděla nic a didaktika prvopočátečního psaní byla realizována otrockým opisováním písanek“.

Sumarizací informací o dalším vzdělávání pedagogů jsme se dozvěděli, že většina oslovených učitelek (66%) se vzdělává v oblasti didaktiky prvopočátečního čtení. Nejčastější formou jsou kurzy DVPP - to především v kurzech o genetické metodě a Splývavém čtení a o celkových nových koncepcích vzdělávání na 1. st. Dále je ve vzdělávání uváděno čtení časopisů, knih a konzultace s kolegy. Zmiňovány jsou často i akce a publikace zaměřené na práci s dyslektiky. Více jak třetina učitelek se však ve sledované oblasti nevzdělává nebo uvádí zcela formální, nevěrohodné zdroje. 23% respondentek uvádí, že o příslušné kurzy by měly zájem, vzdělávací akce se ale nenabízejí. Konkrétní publikaci či časopis ke sledované problematice byla schopna uvést pouze ¼ respondentek a ve většině případů jsou to zdroje zaměřené na širší problematiku jako Moderní vyučování nebo Učitelské noviny.

Hlavním cílem zpracováním dotazníků bylo získání údajů o užívání metod výuky čtení ve 116 prvních třídách.

Vcelku příznivé výsledky vyplynuly ze sumarizace počtu dětí ve sledovaných třídách – průměrně je navštěvovalo 20 žáků.

Sledováním výukové metody čtení na školách bylo zjištěno, že na 65% škol je využívána metoda analyticko-syntetická (AS) a na 38% škol pak metoda genetická (G). Procenta přesahující 100 vznikla tak, že na dvou školách jsou užívány metody obě, podle volby učitelek. Z informací o metodě vyplynulo, že v ojedinělých případech jsou kromě klasické AS a G metody využívány specifické postupy jako např. AS metoda bez tvorby slabik, G metoda s postupnou tvorbou slabik, tzv. Splývané čtení apod.

Z údajů o vývoji výukových metod za posledních 20 let bylo zjištěno, že v 50% došlo od r. 1989 ke změně výuky prvopočátečního čtení.

Zajímavé je sledování k jaké metodě změna vedla. Z 30 škol referujících o změně totiž v 18 případech tj. v 60% vyučující přešli z G metody na AS a ve 12% z AS na G. Tento fakt můžeme interpretovat tak, že zřejmé porevoluční nadšení pro změnu reprezentovanou nabídkou možnosti využívat genetickou metodu přišla potřeba navrátit se k tradičním postupům. Údaje by bylo ale vhodné upřesnit zjištěním časových souvislostí, analýzou nabídky učebnic, zjištěním vazeb na akce DVPP a analýzou vyvíjejícího se obsahu předmětů didaktiky prvopočátečního čtení v programech studia učitelství pro 1. st.

Z výsledků odpovědí na otevřenou otázku „Proč ke změně výukové metody došlo?“ se nejčastěji dozvídáme, že motivem změny ke genetické metodě byla nejčastěji tendence zkusit něco netradičního, přesvědčení o lepší efektivitě, spolupráce na výzkumném projektu, zaujetí z kurzu DVPP nebo jen zajímavější nabídka čítanek. Návrat k analyticko-syntetické metodě bývá nejčastěji zdůvodňován problémy v plynulosti čtení žáků,

obtížemi s dvojitým čtením, obtížností G metody pro slabší žáky nebo pouze rozhodnutím vedení školy.

Při sumarizaci užívaných čítanek pro 1. třídu se u genetické metody nejčastěji objevují materiály J. Wagnerové Učíme se číst ze SPN. U AS metody je využívání slabikářů podstatně variabilnější, nejčastěji je ale referován text Žáčka, ilustrovaný Zmatlíkovou, vydaný nakladatelstvím ALTER, následují učebnice nakladatelství Nová škola, Fortuna, Prodos, Didaktis a Fraus.

Dvě otázky dotazníku byly zaměřeny na specifický přístup k dyslektickým žákům. V jedné jsme se ptali, zda se liší výukové postupy užívané u dyslektiků od výuky ostatních žáků. 1/3 respondentek odpověděla, že ano, zbytek se vyjádřil, že ne nebo na otázku neodpověděl. Nejčastější odlišnosti jsou spatřovány v individualizaci přístupu, pomalejším tempu, práci podle doporučení poradny, úpravách příslušné metody (G) apod. 10% učitelek referuje přímo užití odlišné metody čtení u dyslektiků. V jednom případě je paušálně užívaná G metoda nahrazena u dyslektika AS metodou a v 5 případech je naopak většinová AS metoda nahrazena u dyslektiků metodou genetickou. V těchto případech by jistě bylo přínosné zjistit konkrétní důvody této změny a podrobnosti z její realizace.

6 Závěr

Závěrem můžeme po polovině řešení projektu konstatovat:

Ačkoliv žáci sledovaných skupin vstupovali do výuky na ZŠ s odlišnými percepčními předpoklady, byla u nich na konci 1. ročníku zjištěna srovnatelná čtenářská výkonnost. Dílčí výkonové odlišnosti (rozdíl pouze v 1. minutě čtení) zjištěné ve 2. ročnících bude třeba prověřit na větším vzorku. V percepčních funkcích byly zjištěny statisticky významné rozdíly, které se dají interpretovat odlišnou stimulací především sluchové percepce v obou metodách. Výsledky dotazníků učitelů vypovídají o převaze užívání AS metody, o změnách výukové metody, které se odehrály na 1/2 škol během posledních 20 let a o značných nedostacích ve vzdělávání učitelů pro oblast počátečního čtení.

Kontakt na autorku

doc. PaedDr. Marie Kocurová, Ph.D.

Katedra pedagogiky FPE ZČU, Sedláčkova 38, Plzeň

E-mail: kocurova@kpg.zcu.cz